



SHOMON CHORLOVLARINING TASNIF QILISH MEZONLARI

Utkir Aralov

Tadqiqotchi, Toshkent amaliy fanlar universiteti, Gavhar ko'chasi 1 -uy, Tashkent 100149, O'zbekiston
e-mail: arolovutkir@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada shomon chorlovlarining ilmiy tasniflash mezonlari atroflicha tahlil qilingan. Tadqiqot shomonizm fenomenining qadimgi ildizlari va uning zamonaviy folklor kontekstidagi o'rni dolzarbligini asoslaydi, shu chorlov matnlarining strukturaviy va funksional xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan. Natijada, chorlovlarning genezisi, mazmun-mohiyati va ijro an'analari bo'yicha yangi ilmiy xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: shomon; mifologik homiy; chorlov; ruh; pir; avliyo; folklor

KIRISH

Jahon folklorshunosligida, etnografiya va dinshunoslikda shomonizm hodisasi uzoq vaqtdan beri atroflicha o'rganib kelinayotgan murakkab va serqirra mavzulardan biri hisoblanadi. Shomon chorlovlari esa mazkur diniy-mifologik tizimning markaziy elementlaridan bo'lib, nafaqat qadimgi diniy tasavvurlarni aks ettiradi, balki og'zaki ijodning noyob namunasi sifatida ham alohida ahamiyat kasb etadi. Ular turli xalqlar madaniyatida chuqur ildiz otgan bo'lib, inson va tabiat, tiriklik va ko'zga ko'rinmas olam o'rtasidagi ko'prik vazifasini o'tagan [Eliade 1964].

Mavzuning dolzarbligi shundaki, globallashuv jarayonlari va zamonaviy texnologiyalarning rivojiga qaramay, shomonlik an'analari, xususan, chorlov marosimlari ayrim hududlarda o'z faoliyatini davom ettirmoqda yoki madaniy merosning ajralmas qismi sifatida saqlanib qolmoqda. Bu chorlov matnlarining chuqur ilmiy tahlili ularning o'tgan davrlar diniy-mifologik dunyoqarashini, ijtimoiy-madaniy tuzilishini, shuningdek, til va folklor poetikasining o'ziga xosliklarini anglashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. O'zbek folklori nuqtai nazaridan ham, shomonlik elementlari, ayniqsa, folbinlik, baxshichilik va tabibchilik an'analari o'z aksini topgan bo'lib, ularni o'rganish milliy madaniyatimizning qadimgi qatlamlarini aniqlashga yordam beradi [Qorayev 1993: 123].

Ushbu tadqiqotning bosh maqsadi shomon chorlovlarini ilmiy mezonlar asosida tasniflash orqali ularning strukturaviy, funksional va semantik xususiyatlarini chuqur yoritishdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Shomon chorlovlarining kelib chiqishi, rivojlanish bosqichlari va dunyo xalqlari madaniyatidagi o'rni haqidagi mavjud ilmiy qarashlarni umumlashtirish.
2. Turli xalqlarning shomon chorlovlari matnlarini qiyosiy-tarixiy tahlil qilish asosida ularning universal va xalqqa xos xususiyatlarini aniqlash.
3. Chorlovlarning strukturaviy komponentlarini (chaqiriq, murojaat, tilak, yordam so'rash, duo va h.k.) va ularning poetik tilini (metaforalar, epitdetlar, takrorlar) o'rganish.
4. Chorlovlarning funksional jihatlarini (davolash, bashorat qilish, yomg'ir chaqirish, omad keltirish) va ularning marosimdagi rolini tahlil qilish.
5. Shomon chorlovlarining tasniflash mezonlarini ishlab chiqish va ularni amalda qo'llash.
6. O'zbekiston folkloridagi shomonlik an'analari bilan bog'liq chorlov elementlarining tahlili.

Muammo tarixining o'rganilishiga kelsak, shomonizm hodisasi XIX asr oxiri – XX asr boshlaridan boshlab ilmiy tadqiqotlar ob'ektiga aylandi. Rus olimlari V.M. Jirmunskiy, S.M. Abramovich, N.F. Popov, V.B. Belyayev kabi tadqiqotchilar Sibir va Markaziy Osiyo xalqlari shomonizmiga oid qator fundamental asarlar yaratdilar [Jirmunskiy 1961]. G'arb olimlaridan M. Eliade, A. Lommel, C. Levi-Strauss kabi mutaxassislar shomonizmning universal xususiyatlari, uning ijtimoiy-madaniy funksiyalari va mifologik asoslarini chuqur tahlil qildilar [Lommel 1967]. O'zbekistonlik olimlar orasida B. Sarimsoqov, M. Jo'rayev, T. G'afforov, B. Avazov kabi

folklorshunoslar ham xalqimiz ogʻzaki ijodidagi shomonlik ruhidagi matnlarni va ularning anʼanaviy marosimlar bilan bogʻliqligini oʻrganganlar [Sarimsoqov 1986]. Biroq, shomon chorlovlarining toʻliq va kompleks tasniflash mezonlarini ishlab chiqish boʻyicha keng qamrovli tadqiqotlar hali ham yetarli emas. Ayniqsa, bunday chorlov matnlarini faqat diniy emas, balki tilshunoslik va folklorshunoslik nuqtai nazaridan ham chuqur tahlil qilish zarurati mavjud.

Oldingi tadqiqotlarga tayanadigan boʻlsak, shomon chorlovlarining funktsional va mazmuniy jihatlari koʻproq eʼtiborga olingan. Masalan, N.F. Popov oʻz asarlarida Sibir xalqlarining shomon chorlovlarini ularning maqsadi (davolash, ovga chiqish, jincharlash) boʻyicha tizimlashtirishga urinadi [Popov 1936]. Eliade esa shomon chorlovlarining "ekstaz" holatga erishishdagi rolini, uning ruhiy sayohat bilan bogʻliqligini taʼkidlaydi [Eliade 1964]. Aynan mana shu turli yondashuvlarni oʻzida mujassam etgan, umumiy va oʻziga xos xususiyatlarni hisobga oluvchi, kompleks va ilmiy asoslangan tasniflash tizimini yaratish ushbu maqolaning asosiy yangiligi hisoblanadi. Tadqiqot nafaqat nazariy jihatdan muhim, balki shomonlik anʼanalari saqlanib qolgan xalqlarning madaniy merosini tushunish va qadrlash, shuningdek, shomon chorlovlarining tilshunoslik va poetik xususiyatlarini chuqur oʻrganish uchun ham amaliy ahamiyatga ega.

ASOSIY QISM

Shomon chorlovlarining ilmiy tasnifi folklor matnlarini chuqur anglash, ularning kelib chiqishini, rivojini va madaniy ahamiyatini belgilash uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu boʻlimda shomon chorlovlarini tasniflash boʻyicha tizimli yondashuvlar, asosiy mezonlar va ularning amaliy tahlili chuqur yoritiladi.

1. Shomon chorlovlarining kelib chiqishi va tadrijiy rivojlanishi

Shomonizm, va uning ajralmas qismi boʻlgan chorlovlar miloddan avvalgi davrlarga borib taqaladi. Paleolit davri qoya rasmlarida topilgan shomonlarga oʻxshash figuralar bu anʼananing juda qadimiy ekanligidan dalolat beradi. Chorlovlar dastlabki insonlarning tabiat kuchlari, hayvonlar ruhi va noodatiy hodisalar oldidagi kuchsizligi va ularga taʼsir oʻtkazish istagi natijasida yuzaga kelgan. Dastlabki chorlovlar oddiy tovushlar, ritmik takrorlar va ixcham iboralar shaklida boʻlgan boʻlsa, keyinchalik ular yanada murakkab va poetik strukturaga ega boʻla boshlagan [Sidorov 1997].

A. Lommelning taʼkidlashicha, shomonizmning dastlabki shakllari ovchi jamoalarda paydo boʻlgan. Ovchilar muvaffaqiyatini taʼminlash yoki ovchilarni himoya qilish uchun yovvoyi hayvonlarning ruhlariga chorlovlar orqali murojaat qilishgan. Bu jarayonda shomonning "ruhiy sayohati" va undan qaytib kelganida olib kelgan "xabarlari" chorlov matnlarida aks etgan [Lommel 1967: 54]. Keyinchalik, chorlovlar nafaqat ovchilik, balki chorvachilik, qishloq xoʻjaligi, kasalliklarni davolash, ijtimoiy adolatni taʼminlash va hatto harbiy yurishlar oldidan ham qoʻllaniladigan boʻldi. Bu evolyutsiya chorlov matnlarining mavzu doirasini kengaytirib, ularni yanada mazmundor qildi.

2. Shomon chorlovlarining strukturaviy tahlili

Shomon chorlovlari oʻziga xos musiqiy-ritmik tuzilishga ega boʻlib, odatda quyidagi asosiy komponentlardan tashkil topadi:

Chaqiriq va Murojaat: Bu boʻlimda shomon oʻzi chaqirayotgan ruh, homiy yoki kuchga toʻgʻridan-toʻgʻri murojaat qiladi. Murojaatda chaqirilayotgan mavjudotning nomi, uning boshqa nomlari, sifatlari, unvonlari qayd etiladi. Masalan, Sibir shomonlarida "Olloh-taolo", "Osmonning aziz xoʻjayini", "Yerdagi ulugʻ ruh" kabi murojaatlar uchraydi. Oʻzbek folklorida esa "Yashil chorlov", "Otang kim, bobong kim? Pirim... falonchi!" kabi murojaatlar baxtshichilikda uchraydi.

Maqtoʻv va Sifatlash: Murojaatdan soʻng shomon chaqirayotgan ruhning qudrati, buyukligi, insoniyatga koʻrsatgan yordamlari, uning afsonaviy kelib chiqishi yoki yashash joyi haqida poetik tasvirlar beradi. Bu qism ruhning "eshitish"iga va yordam berishiga undash maqsadida qoʻllaniladi. Masalan,

«Oynaday toza, buloqday begʻubor ruh,
Osmon bilan yerning oraligʻida kezuvchi,
Quyosh va oy nuriday yorugʻ zot!»

(Mo'g'ul shomon chorloviidan parcha)

Talab, Tilak va Yordam So'rash: Chorlovning asosiy mazmuni shu qismda aks etadi. Shomon o'zi yoki jamiyati uchun nima istayotganini aniq, ba'zan esa ramziy tilda bayon etadi. Bu sog'ayish, omad, farzand ko'rish, yomg'ir yog'ishi, dushmanlarni yengish kabi turli xil tilaklar bo'lishi mumkin. "Sog'lik ber!", "Omad keltir!", "Dushmanimni yeng!", "Borlig'imni saqla!" kabi iboralar keng tarqalgan.

Qurbonlik va Vadalar: Ayrim chorlovlarda shomon, ruhning yordami evaziga nima qurbonlik qilishini yoki qanday va'dalar berishini sanab o'tadi. Bu hayvon qurbonligi, qimmatli narsalar yoki ma'lum bir harakatlar bo'lishi mumkin. "Agar istagimni bersang, bir qo'y so'yurman!", "Kelasi yil senga eng yaxshilarimni atayman!" kabi misollarni keltirish mumkin.

Duo va Baraka: Chorlov yakunida shomon ruhga minnatdorchilik bildiradi, uning barakasini tilaydi va uni xonadon yoki aholi ustida qo'riqchi bo'lib qolishga undaydi. Bu yakuniy qism marosimning muvaffaqiyatli yakunlanganligini anglatuvchi diniy-poetik xarakter kasb etadi.

3. Shomon chorlovlarining funksional tasnifi

Shomon chorlovlari bajaradigan funksiyalari bo'yicha bir necha guruhga ajratish mumkin:

Davolov chorlovlar: Bu chorlovlar kasalliklarni davolash, xastaliklarni haydash, inson tanasidagi "yomon ruhlarni" chiqarib yuborish uchun qo'llaniladi. Shomon bemorning og'rig'ini o'ziga olgan ruhga murojaat qilib, undan bemorni tark etishni talab qiladi. Shaman bemorni turli o'simliklar, tutun va marosimiy harakatlar bilan davolaydi. Qozoqlarning "Бақсы" (baqshi) marosimlari, Sibir xalqlari shomonlarining "qorag'ay ruhiga chorlovlar"i bunga misol bo'la oladi [Levshin 1832].

Bashoratli chorlovlar: Kelajakni bilish, yo'qolgan narsalarni topish, yashirin jinoyatlarni fosh etish uchun qo'llaniladi. Shomon trans holatiga kirib, ruhlarni bilan bog'lanadi va ulardan ma'lumot oladi. Buryatlar va evenklar orasida bunday chorlovlar keng tarqalgan bo'lib, ular qabila kelajagi, ov joylari yoki yo'qolgan mol-mulk haqida ma'lumot beradi.

Ob-havo chorlovlari: Yomg'ir yog'dirish, qurg'oqchilikni tugatish, bo'ronni tinchlantirish kabi tabiat hodisalariga ta'sir ko'rsatish maqsadida ijro etiladi. Turkumiy xalqlar orasida "yomg'ir toshi" bilan bog'liq marosimlar va shu marosimlarda ijro etilgan chorlovlar bunga misol bo'ladi [R. Nazarov 2004: 156].

Himoya va Ko'zdan Asrash chorlovlari: Insonlarni yovuz ruhlardan, ko'z tegishidan, baxtsiz hodisalardan himoya qilish uchun o'qiladi. O'zbek xalq og'zaki ijodida "ko'zdan asra", "yovuz nafardan saqla" kabi iboralar bilan bog'liq afsun-duolar shomonlik elementlarining aksidir.

Ov va Dehqonchilik chorlovlari: Ovcchilikda omad so'rash, mo'l hosil olishni tilash yoki chorva mollari kasalliklardan asrash uchun bajariladi. Mongol va turkiy xalqlardagi "ov ruhiga murojaatlar" bu turdagi chorlovlar jumlasiga kiradi.

Marosimlarni tayyorlash chorlovlari: Katta shomonlik marosimlari oldidan shomon o'zining homiy ruhlarni chaqirib, ularni tayyorgarlikka jalb etish uchun ijro etadi. Bu chorlovlar marosimning muvaffaqiyatini ta'minlashga qaratilgan [Shirokogoroff 1935].

4. Chorlovlar tilining poetik xususiyatlari

Shomon chorlovlari nafaqat mazmuni, balki poetik tili bilan ham ajralib turadi. Ularda:

Takror va parallelizm: Ritmni kuchaytirish va matnni yodda saqlashni osonlashtirish uchun bir xil so'zlar, iboralar yoki jumlar takrorlanadi.

«Kelgin, ruhim, tez kelgin,
Mening oldimga kelgin.
O'z yordamingni bergin,
Nafasingni bergin!»

(Oliy Altay shomon chorlovidan)

Metaforalar va epitetlar: Ruhlarni va ularning dunyosini tasvirlashda keng qo'llaniladi. "Oltin sochli quyosh", "kumush oy nurati", "qushlar qanotida keluvchi ruh" kabi obrazlar boy metaforalarga misol bo'ladi.

Mifologik terminologiya: Chorlovlar shomonizmga xos bo'lgan maxsus mifologik tushunchalar va personajlarning nomlari bilan boyitilgan. Masalan, "Erklik Khan" (yer osti xoni), "Tengri" (osmon xudosi), "Umai" (bolalar homiysi) kabi terminlar turli turkiy xalqlarning chorlovlarida uchraydi.

5. Shomon chorlovlarining turli xalqlar madaniyatidagi o'rni

Shomonizm va uning chorlov matnlari dunyoning turli xalqlari madaniyatida, ayniqsa, Sibir, Markaziy Osiyo, Shimoliy va Janubiy Amerika tub aholisi, shuningdek, ayrim Afrika qabilalari orasida keng tarqalgan. Har bir xalqning o'ziga xos shomonlik an'analari va chorlov matnlari mavjud:

Sibir xalqlari (yakutlar, buriatlar, evenklar): Ularda shomonizm diniy tizimning markazida joylashgan. Yakutlarning shomon chorlovlarini ko'pincha qahramonlik dostonlari elementlarini o'z ichiga olib, noyob musiqiy va poetik ifoda shakllariga ega [Popov 1936]. Buriatlarning chorlovlarida esa odatda tog' ruhlari va suv homiylariga murojaat qilish ustunlik qiladi.

Markaziy Osiyo xalqlari (qozoqlar, qirg'izlar, o'zbeklar): Bu hududda shomonizm islom dini bilan aralashib ketgan holda mavjud bo'lib, "baqshi", "tabib", "ko'z ochar" kabi shaxslar orqali o'zini namoyon etadi. O'zbek folklorida shomon chorlovlarining ba'zi elementlari, masalan, "yashil chorlovlar" yoki ziyoratgohlar bilan bog'liq marosimlar mavjud. Bu chorlovlarda ko'pincha islomiy azizlar (masalan, Abdulqodir G'iloniy) va qadimgi ruhlar (masalan, "ochiqko'z", "qora ilon") birga eslatib o'tiladi.

Shimoliy Amerika tub aholisi (masalan, Sioux, Iroquois): Ulardagi shomonlar ko'pincha tabiat ruhlari, hayvon-totemlar va ajdodlar ruhlari bilan bog'lanishadi. Ularning chorlovlarini murakkab qo'shiqlar, raqslar va baraban sadolari bilan birga ijro etiladi. Ko'pincha chorlovlar ma'lum bir hayvonning ovozlari bilan taqlid qilishni ham o'z ichiga oladi [Hultkrantz 1987].

6. Tasniflash mezonlari

Yuqoridagi tahlillarga asosan, shomon chorlovlarini tasniflash uchun quyidagi mezonlarni taklif qilish mumkin:

1. Ob'ektga ko'ra tasnif:

A. Mifologik homiyga murojaat etuvchi chorlovlar: Bu chorlovlar ma'lum bir mifologik personajga, xudoga, yerni, osmonni yoki suvni boshqaruvchi ruhiy mavjudotga qaratilgan bo'ladi.

Misol: Yakutlarning "Aiyy To'yon"ga (yaratuvchi xudoga) yoki qadimgi turkiy xalqlarning "Tengri"ga (osmon xudosi) murojaatlari.

B. Ruhga murojaat etuvchi chorlovlar: Bu chorlovlar o'lik ajdodlar ruhiga, tabiiy hodisalar (daryo, tog', daraxt, o'rmon) ruhiga yoki hayvonlar ruhiga qaratilgan bo'ladi.

Misol: Sibir xalqlari shomonlarining "o'rmon egasi" yoki ovchilik homiysi ruhiga murojaatlari. O'zbek folklorida "Jon ota", "Chor ota" kabi tabiat ruhlari bilan bog'liq marosimlar.

C. Pir va Avliyolarga murojaat etuvchi chorlovlar: Markaziy Osiyo va islomlashgan mintaqalarda shomonlik an'analari islomiy elementlar bilan qo'shib ketgan. Bu turdagi chorlovlarda shomon yoki baqshilar aziz-avliyolarni (masalan, Xo'ja Ahmad Yassaviy, Abdulqodir G'iloniy) yoki mahalliy pirlarni o'zlariga homiy qilib chaqiradilar.

Misol: O'zbek baxshichiligida "Pirim falonchi, yordam ber!" kabi murojaatlar.

2. Maqsadiga ko'ra tasnif:

A. Davolash chorlovlar: Kasalliklarni davolash, jinlarni haydash va sog'liqni tiklashga qaratilgan chorlovlar. Odatda bemor ustida ijro etiladi.

Misol: Kasallikni "o'tkazib yuborish" matnlari: "Qonimni ichirding, jonimni qo'yib yubor!" (Sibir).

B. Bashorat chorlovlar: Kelajakni bilish, yo'qolgan narsalarni topish, maslahat olish uchun ijro etiladigan chorlovlar.

Misol: Kelajakdagi ovchilik natijasini aniqlash uchun ruhga murojaat.

C. Himoya chorlovlar: Yovuz ruhlardan, ko'z tegishidan, turli xavf-xatarlardan himoyalash uchun o'qiladigan chorlovlar.

Misol: Yangi uy qurilganda yoki yangi tug'ilgan chaqaloqni himoya qilish uchun o'qiladigan chorlovlar.

D. Tabiat hodisalarini boshqarish chorlovlar: Yomg'ir yog'dirish, bo'ronni to'xtatish, hosilni oshirish kabi maqsadlarda ijro etiladi.

Misol: O'zbeklarda "Sus xotin" marosimida o'qiladigan yomg'ir chorlovlari.

E. Marosimiy chorlovlar: Shomonning ruhlari olamiga sayohatini boshlash, ruhlarni chaqirish yoki ularni jo'natish kabi marosimning qismlari sifatida ijro etiladigan chorlovlar.

Misol: Shomonning jamoaviy marosimni boshlash oldidan o'z "o'nini chaqirish" (ruhlarni o'ziga chorlash).

3. Ijro etilish usuli va shakliga ko'ra tasnif:

A. Individual chorlovlar: Faqat shomonning o'zi tomonidan, ma'lum bir shaxs yoki oila uchun ijro etiladigan chorlovlar.

B. Jamoaviy chorlovlar: Butun bir jamiyat, qabila yoki qishloq uchun ijro etiladigan chorlovlar. Odatda, bu chorlovlarda shomonga yordamchilar yoki marosim ishtirokchilari ham qo'shiladi.

C. Musiqiy chorlovlar: Qo'shiq, raqs, baraban sadolari va boshqa musiqa asboblari jo'rligida ijro etiladigan chorlovlar.

Misol: Sibir shomonlarining baraban sadolari ostida ijro etiladigan chorlovlari.

D. Verbal chorlovlar: Ko'proq afsun, duo yoki nutq shaklida, musiqasiz ijro etiladigan chorlovlar.

Misol: O'zbek tabiblarining duolari.

4. Geografik tarqalishiga ko'ra tasnif:

A. Sibir-Mo'g'ul chorlovlari: Odatda "Buyuk Osmon"ga, tog' va suv ruhlariga, ajdodlar ruhiga qaratilgan bo'ladi.

B. Markaziy Osiyo chorlovlari: Islomiy elementlar (pirilar, avliyolar) bilan aralashgan holda mavjud bo'lib, ko'pincha kasalliklarni davolash, ko'zdan asrash kabi maqsadlarda ijro etiladi.

C. Shimoliy Amerika chorlovlari: Hayvon-totemlar, tabiat ruhlari va qabila ajdodlarining ruhlariga bag'ishlangan bo'ladi.

7. O'zbek folkloridagi shomonlik an'analari va chorlov elementlari

O'zbek xalq og'zaki ijodida shomonizmning bevosita chorlovlarga oid ko'rinishlari, islom dini ta'siri ostida o'zgarib, aksar hollarda boshqa shakllarga o'tgan. Jumladan, "yashil chorlov", "pir chaqirish" yoki "tabibning duolari" kabi hodisalarda shomonlikka xos xususiyatlar saqlanib qolgan:

Pir va avliyolarga murojaat: Baxshichilik an'analari baxshilar o'zlarining "pir"larini (ustozlari yoki shomonlik ruhini bergan shaxslar) chaqirib, ulardan qo'llab-quvvatlashni so'raydilar. "O'zum Sultonim, Qo'zum Sultonim, Chorlasang chorlaganim, Chorlagani kelgin sen! Yo Hazrat bobom..." kabi chorlovlar O'zbekiston hududida keng tarqalgan [S. Mirzayev 2004: 89]. Bu yerda pir — nafaqat islomiy avliyo, balki shomonlik an'anasiga ko'ra, baxshiga qobiliyat beruvchi ruhiy homiy hamdir.

Kasalliklarni davolashda ishlatiladigan chorlovlar: Ayrim tabiblar tomonidan kasalliklarni davolaganda maxsus duolar va afsunlar o'qilgan. Bu matnlarda ba'zan yovuz ruhlardan qutulish, kasallikni "haydab chiqarish" motivlari uchraydi. "Qora ilon, qora yov, badanmdan chiqib ket!" kabi iboralar kasalliklarni jonozlar bilan bog'lash shomonizmga xosdir.

"Yashil chorlov" an'ansi: O'zbekistonning ayrim hududlarida (masalan, Xorazmda) "yashil chorlov" deb ataladigan maxsus marosimlar mavjud bo'lgan. Bu marosimlar tabiat ruhlariga, ayniqsa, suv, o'simliklar va yovvoyi hayvonlarning homiylariga murojaat qilishni o'z ichiga olgan. Bu chorlovlar odatda mo'l hosil, yomg'ir yog'ishi yoki chorva mollari salomatligi uchun qilingan [A. Nazarov 2007: 121].

Ushbu tasniflash mezonlari shomon chorlovlarini kompleks o'rganish, ularning turli madaniyatlardagi o'ziga xos va universal xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Har bir mezon chorlov matnining ma'lum bir jihatini yoritishga qaratilgan bo'lib, ularni birgalikda qo'llash chorlov hodisasining to'liqroq ilmiy tahliliga erishishga yordam beradi.

XULOSA

Shomon chorlovlarining tasniflash mezonlarini o'rganish natijasida shomonizm fenomeni nafaqat qadimgi diniy-mifologik tasavvurlarning ajralmas qismi, balki og'zaki ijodning noyob va murakkab namunasi ekanligi yana bir bor isbotlandi. Tadqiqot shomon chorlovlarining turli xalqlar

madaniyatidagi o'zni, ularning strukturaviy va funksional xususiyatlari borasida chuqur ilmiy tahlilni taqdim etdi.

Asosiy xulosalarimiz quyidagilardan iborat:

Birinchidan, shomon chorlovlari insonlarning tabiat kuchlari, ruhiy mavjudotlar bilan aloqa o'rnatish istagidan kelib chiqqan bo'lib, paleolit davridan bugungi kungacha evolyutsion rivojlanish bosqichini bosib o'tgan. Ular dastlab oddiy tovushlardan murakkab poetik matnlarga aylangan holda, jamiyatning ijtimoiy-madaniy ehtiyojlariga moslashgan.

Ikkinchidan, chorlovlar o'ziga xos strukturaviy tuzilishga ega bo'lib, chaqiriq, maqtov, talab, qurbonlik va duo kabi asosiy komponentlardan tashkil topadi. Bu komponentlar har bir chorlovning marosimiy kontekstdagi o'rnini va funksiyasini belgilaydi. Ularning poetik tili esa takrorlar, metaforalar, mifologik terminologiya bilan boyitilgan bo'lib, matnning emotsional ta'sirini va ruhiy mazmunini kuchaytiradi.

Uchinchidan, chorlovlar bajaradigan funksiyalari bo'yicha davolov, bashoratli, ob-havo chorlovlari, himoya va ko'zdan asrash chorlovlari, ov va dehqonchilik chorlovlari, shuningdek, marosimlarni tayyorlash chorlovlari kabi bir necha guruhga ajratildi. Bu tasnif chorlovlarning ijtimoiy amaliyotdagi turli xil maqsadlarini aniq belgilash imkonini beradi.

To'rtinchidan, chorlovlarni tasniflash uchun ob'ektiga (mifologik homiy, ruh, pir-avliyo), maqsadiga (davolash, bashorat, himoya), ijro etilish usuli va shakliga (individual, jamoaviy, musiqiy, verbal) hamda geografik tarqalishiga ko'ra mezonlar taklif etildi. Bu mezonlar chorlov matnlarini kompleks va tizimli o'rganishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, O'zbekiston folklorida shomonlik an'alarining aslidagi chorlov shakllari islom dini ta'siri ostida o'zgarishga uchragan bo'lsada, pir va avliyolarga murojaat, kasalliklarni davolash duolari hamda "yashil chorlov" kabi marosim elementlarida o'z aksini topgan. Bu esa milliy madaniyatimizning qadimgi qatlamlarini tushinishda muhim imkoniyat ochadi.

Kelgusidagi tadqiqot yo'nalishlari sifatida shomon chorlovlarining tilshunoslik tahlilini chuqurlashtirish, ulardagi arxaik lingvistik ko'rsatkichlarni aniqlash hamda chorlovlarning musiqaologik jihatlarini, ya'ni ritmik va melodik xususiyatlarini batafsil o'rganishni taklif etamiz. Shuningdek, shomon chorlovlarining zamonaviy madaniyatga ta'sirini va ularning turli san'at turlaridagi aksini o'rganish dolzarb bo'lib qoladi. Bu tadqiqotlar nafaqat shomonizmning ilmiy o'rganilishiga hissa qo'shadi, balki qadimgi xalqlarning boy ma'naviy merosini saqlash va kelajak avlodlarga yetkazish uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Абрамович С. М. Проблема шаманизма в фольклористике. – Новосибирск: Наука, 1983. – 216 с.
2. Авазов Б. О'zbek xalq og'zaki ijodining o'ziga xos xususiyatlari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. – 320 b.
3. Гафуров Г.Г. О'zbek xalq dostonlarida mifologik obrazlar. – Toshkent: Fan, 1989. – 184 b.
4. Eliade M. Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy. – Princeton: Princeton University Press, 1964. – 610 p.
5. Жимрунский В.М. Избранные труды. Сравнительное литературоведение. – Ленинград: Наука, 1961. – 448 с.
6. Жураев М. О'zbek folklorida baxshichilik an'analari. – Toshkent: Fan, 2004. – 288 b.
7. Hultkrantz Å. Shamanism: An Old and Renewed Field of Research. // History of Religions. Vol. 28, No. 1, 1987. – Pp. 31-42.
8. Қораев С. Ойдиндаги афсоналар: о'збек халқ эртаклари. – Toshkent: Yosh gvardiya, 1993. – 240 b.
9. Левшин А. Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких орд и степей. Часть III. – Санкт-Петербург: Типография К. Крайя, 1832. – С. 273-312.
10. Lommel A. Shamanism: The Beginnings of Art. – New York: McGraw-Hill, 1967. – 160 p.
11. Мирзаев С. Бахшиларнинг рухий олами. – Урганч: Хоразм, 2004. – 148 б.
12. Назаров А. Xalq marosimlari va udumlari. – Тошкент: O'zbekiston, 2007. – 216 b.



13. Назаров Р. Хоразм фольклори анъаналари. – Урганч: Хоразм, 2004. – 232 б.
14. Попов Н.Ф. Материалы по шаманству якутов. – Ленинград: Издательство АН СССР, 1936. – 160 с.
15. Саримсоқов Б. O‘zbek folklorshunosligi muammolari. – Тошкент: Фан, 1986. – 320 б.
16. Sidorov A.S. Shamanizm u narodov Komi. – Москва: Наука, 1997. – 256 с.
17. Shirokogoroff S. M. Psychomental Complex of the Tungus. – London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., 1935. – 469 p.
18. Трошин М. В. Шаманские призывания в ритуальной практике народов Сибири. // Вестник Томского государственного университета. История. 2011. №1(13). – С. 136-141.
19. Фазлиев К. Ўзбек мифологиясининг илк даврлари. – Тошкент: Adabiyot uchqunlari, 2018. – 272 б.
20. Qayumov O. O‘zbek sehrli marosimlari.– Toshkent, 2024. -146
21. Саримсоқов Б. Ўзбек маросим фольклори. Тошкент, Фан, 1986. – Б.144.